

ISSN 2181-9599

Doi Journal 10.26739/2181-9599

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 5 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 5

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 5

ТОШКЕНТ-2020

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:
Муртазаева Рахбар Хамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:
Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

"Ўтмишга назар" илмий журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала "Взгляд в прошлое"
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Кебадзе Мадонна
Доктор исторических наук, Телавский государственный университет, Грузия

Эргашева Юлдуз Алимовна
*Тарих фанлари доктори, профессор
Қариш муҳандислик-иқтисодиёт институти*

Бурдиашвили Майя
Доктор исторических наук, Телавский государственный университет, Грузия

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телавский государственный университет, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
*тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қизлар давлат педагогика университети,
Қозоғистон Республикаси*

Халикова Рахбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор, Тошкент давлат техника университети

Сагдуллаев Анатолий Сагдуллаевич
*тарих фанлари доктори, профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети*

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор в.б., Ўзбекистон Миллий Университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор, Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор в.б., Ўзбекистон Миллий университети

Зияева Доно Хамидовна
*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Аширов Адхам Азимбаевич
*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Агзамова Гулчехра Азизовна
*тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти*

Саипова Камола Давляталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент, Ўзбекистон Миллий университети

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори, Тошкент кимё - технология институти

Джоробекова Айнур Эшимбековна
*тарих фанлари номзоди, профессор, Ташқи ишлар вазирлиги қошидаги Дипломатия академияси,
Қозоғистон Республикаси*

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари университети доцент

Толипов Файзулла Саидович
Тошкент давлат техника университети доцент, тарих фанлари номзоди

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1.Гулчехра Азизовна Агзамова XVI-XIX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДА ХОРАЗМДА КЕЧГАН УРБАНИЗАЦИОН ЖАРАЁНЛАР ТАРИХИДАН.....	4
2.Илёсхон Мухиддинович Бурхонов «ЗАКОТ» - ХАЛҚИМИЗ ҲАЁТИДА АДОЛАТ ВА МУТАНОСИБЛИК ОМИЛИ.....	11
3.Зумрад Касимова УЙЎУР АДАБИЁТИ ТАРИХИДА АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ.....	16
4.Муродулла Мирзаев ЎЗБЕКИСТОН АСОСИЙ СИЁСИЙ ИНСТИТУТЛАРИ ФАОЛИЯТИ ШАРТ-ШАРОИТЛАРИНИ ЭРКИНЛАШТИРИШ.....	21
5.Сайёра Турғуновна Мирсоатова, Раънохон Ўринбой қизи Аҳмадалиева ЎЗБЕКИСТОНДА МЕЗОЛИТ ДАВРИ ЁДГОРЛИКЛАРИ.....	30
6.Акмалжон Марозиқов ФАРҶОНА ВИЛОЯТИДА ФЕРМЕР ХЎЖАЛИКЛАРИ РИВОЖЛАНИШИНИНГ ИЖТИМОИЙ –ҲУДУДИЙ ЖИҲАТЛАРИ.....	37
7.Shoirra Sayfiyevna Ochilova O'RTA ASR UYG'ONISH DAVRI SHARQ ALLOMALARINING INSONPARVARLIK - GUMANISTIK G'OYALARI.....	43
8.Нилуфар Ахматовна Жумаева, Феруза Холмаматовна Утаева ЗИРОАТЧИЛИК ҲОМИЙСИ - БОБОДЕҲҚОН БИЛАН БОҒЛИҚ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР (Бухоро воҳаси мисолида).....	49
9.Dilrabo Shomurodovna Murodova BUXORO VILOYAT DAVLAT ARXIVI MANBALARINING O'ZBEKISTON TARIXINI YORITISHDAGI ANAMIYATI.....	56
10.Жасур Жамшитжонович Якобжанов МУСТАҚИЛЛИК ДАВРИ АДАБИЁТЛАРИДА ҚЎҚОН ХОНЛИГИ ДАВЛАТЧИЛИГИ МАСАЛАСИ.....	61
11.Гулсина Исмойиловна Ҳошимова ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҚУРОЛЛИ КУЧЛАРИ ҲАРБИЙ МАДАНИЯТИНИНГ ТАРИХИЙ АСОСЛАРИ.....	68
12.Kurbanov Golib Negmatovich SO'NGGI O'RTA ASRLAR BUXORO AN'ANALARI VA MAROSIMI.....	74

ЎТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Нилуфар Ахматовна Жумаева,
БухДУ Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси
Феруза Холмаматовна Утаева,
БухДУ Бухоро тарихи кафедраси ўқитувчиси

ЗИРОАТЧИЛИК ҲОМИЙСИ - БОБОДЕҲҚОН БИЛАН БОҒЛИҚ УРФ-ОДАТ ВА МАРОСИМЛАР (Бухоро воҳаси мисолида)

For citation: Nilufar Akhmatovna Jumaeva, Feruza Kholmamatovna Utaeva. CULTURAL SPONSOR - RELATED TO BOBODEHQAN TRADITIONS AND CEREMONIES (on the example of the Bukhara Oasis). Look to the past. 2020, vol. 5, issue 3, pp. 49-55

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2020-5-8>

АННОТАЦИЯ

Бухоро аҳолиси узок асрлар давомида ўз аждодлари томонидан мерос қилиб қолдирилган урф-одатлар, маросимлар ва удумларга катъий амал қилиб келмоқда. Ижтимоий кундалик ҳаётда катта ўрин тутган бу маросимларда, аввало зироатчилик билан боғлиқ удум ва маросимлар ўзининг келиб чиқиш илдизлари исломгача бўлган табиат ҳодисаларини илоҳийлаштириш, осмон ва ер илоҳларига сиғиниш билан боғлиқ бўлган. Шунингдек, кўплаб зироат урф-одат ва маросимларидан исломгача бўлган эътиқодий қарашлар билан исломий қарашларни қоришган уйғунлиги трансформацияси.

Булар орасида бободехқон билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар бошқа худудларга нисбатан қизиқарли ва ўзига хос кечган. Шунинг учун ҳам мақолада Бухоро воҳаси зироатчиларнинг қадимий-диний культлар билан боғлиқ урф-одат ва маросимлари манбалар ва дала маълумотлари асосида таҳлил этилади.

Калит сўзлар: урф-одат, культ, декҳончилик, фаришталар, Наврўз байрами, оташпарастлик, ҳосилдорлик, мифология, олов.

Нилуфар Ахматовна Джумаева,
Преподаватель бухарского исторического факультета
Бухарского государственного университета
Феруза Холмаматовна Утаева,
Преподаватель бухарского исторического факультета
Бухарского государственного университета

КУЛЬТУРНЫЙ СПОНСОР - ОТНОСИТЕЛЬНО БОБОДЕХКАНА ТРАДИЦИИ И ЦЕРЕМОНИИ (на примере Бухарского Оазиса)

АННОТАЦИЯ

Народ Бухары на протяжении многих веков следовал традициям, обрядам и обычаям, унаследованным их предками. В этих церемониях, которые играли важную роль в

социальной повседневной жизни, ритуалы и церемонии, связанные, главным образом, с сельским хозяйством, коренились в обожествлении доисламских явлений природы, поклонении богам неба и земли. Это также трансформация гармонии, которая сочетает исламские взгляды с религиозными верованиями многих традиций и церемоний.

Среди них обычаи и обряды, связанные с бабодехканами, были более интересными и уникальными, чем в других регионах. Поэтому в статье анализируются обычаи и обряды земледельцев Бухарского оазиса, связанные с древними религиозными культурами, на основе источников и полевых данных.

Ключевые слова: обычаи, культ, земледелие, ангелы, праздник Навруз, поклонение огню, урожайность, мифология, огонь

Nilufar Akhmatovna Jumaeva,

Teacher of Bukhara history department of Bukhara State University

Feruza Kholmamatovna Utaeva,

Teacher of Bukhara history department of Bukhara State University

CULTURAL SPONSOR - RELATED TO BOBODEHQAN TRADITIONS AND CEREMONIES (on the example of the Bukhara Oasis)

ABSTRACT

The people of Bukhara have been following the traditions, ceremonies and customs inherited by their ancestors for many centuries. In these ceremonies, which played a major role in social daily life, the rituals and ceremonies associated primarily with agriculture had their roots in the deification of pre-Islamic natural phenomena, the worship of the gods of heaven and earth. It is also a transformation of the harmony that blends Islamic views with religious beliefs from many crop traditions and ceremonies.

Among them, the customs and rituals associated with the babodehkan were more interesting and unique than in other regions. Therefore, the article analyzes the customs and rituals of farmers of the Bukhara oasis associated with ancient religious cults on the basis of sources and field data.

Index Terms: Tradition, cult, farming, angels, Navruz holiday, fire-worshipping, harvest, mythology, fire

1. Долзарблиги:

Бажарилаётган ҳар бир ирим, урф-одат замирида воҳа аҳлининг зироатчилик билан боғлиқ асрий ҳаётий тажрибалари, зийраклик билан узлуксиз кузатишлари жамланган бўлиб, уларнинг туб моҳиятига эътибор берилса, эзгуликнинг ҳаётбахш нурларига талпиниш, деҳқончиликда самарали ҳосил етиштириш, юз бериши мумкин бўлган кўнгилсизликлардан огоҳ этиш, ҳалол меҳнатни рағбатлантириш табиат неъматларини кўпайтириш ва авайлаб асрашдан иборат бўлган.

Зироатчилик билан боғлиқ бўлган халқ урф-одатлари ва маросимлар доно халқимиз тафаккурининг ғаройиб мўъжизаларидан биридир. Аждодларимиз асрлар давомида уларга амал қилиш билан бирга ўзига хос қоидалар, дуолар, айтимлар ва аломатларни ҳам яратишган.

2.Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

XIX аср охири – XX асрнинг бошларида Бухоро хонлигига қарашли барча туманларида яшовчи аҳолининг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида патриархал – уруғчилик муносабатлари анъаналари ҳукм сурадди. Бу даврда Россиянинг Ўрта Осиёни босиб олиши ўзбек халқи ҳаётидаги муҳим ижтимоий-сиёсий ва маданий муаммоларни ёппасига юзага чиқарди. Ижтимоий тараққиётнинг мана шу босқичи деҳқон ва зироатчилик билан боғлиқ бўлган бир канча расм-русумларнинг характерини белгилаб берди.

Қадимдан Ўрта Осиё халқларига алоқадор бўлган деҳқончиликка оид расм-русумлар, иримлар яшовчан бўлиб чиқди ва унутилмади. Воҳада бу удумлар асрлар давомида халқнинг яшаш ва меҳнат тарзи билан боғланиб ўтказиб келинди. Айниқса, Ўрта Осиёдаги

бошқа халқлар каби зироатчилик хомийси - Бободехқон култи (1) ва у билан боғлиқ урф-одатлар кенг тарқалган.

Шахсий мулоқотларимиз билан боғлиқ маълумотлардан шу нарса маълумки, деҳқончилик хомийси Бободехқон ҳалол меҳнат билан кун кўрувчи, деҳқонларга ҳомийлик қилувчи, уларнинг меҳнат унумига унум қўшувчи пир ҳисобланган. У айни саҳар пайтида деҳқонлар томонидан кўтарган хирмонлар бошида пайдо бўлиб, тонг саҳар турган деҳқонларнинг хирмониға барака улашиб улар пешона тери билан етиштирган ҳосилни тўкилиб, сочилиб исроф бўлишдан асрар эмиш. Қадимги ёзма манбаларни кузатиш жараёнида Бободехқон образи билан боғлиқ бир маълумотга дуч келдик. Носируддин Бурҳониддин Рабғузийнинг асарида [1] зироатчиликнинг хомийси Бободехқон Одам тимсолида ўз аксини топади.

Асардаги «Қиссаи Одам сафий алайҳиссалом» ҳикоятида агар Оллоҳ Каброил, Исрофил, Микоил, Азроил каби фаришталарни яратмаганда, оламбунчалар ранг-баранг ривожланмаган бўларди, дейилади. Қачонки бирор нарсани яратиш зарур бўлса ёхуд бошқа бир ишни амалга оширмоқчи бўлса, шу фаришталар хизматидан фойдаланади. Кекса тажрибали деҳқонлар маълумотича яхшилик фаришталари ерга тушиб деҳқонларга, чорвадорларга ёхуд бошқа касб эгаларига яхшилик қилмоқчи бўлсалар, Хўжаи Хидир, Хўжаи Хизр, Бободехқон, Деҳқонбобо суратида пайдо бўлишар экан.

Кексаларнинг айтишича, фаришталар осмон тоқида яшашади. Уларни ҳеч ким кўрмайди, фақатгина кўнгил кўзи билан илғаш мумкин. Шу боисдан ҳам улар ҳеч қутилмаган ерда намоён бўларкан.

Юқорида номи эслатилган Рабғузийнинг ҳикоятидан шу нарса аён бўладики, «Одам Ҳиндустонда Анжалус отлиғ ерда Сарандиб тоғинга тушди. Ҳавво Жадда тоғинга тушди. Одамнинг ёши томган ерда ўт-ем, ачиг-сучук дорулар бўлди. Ҳаввонинг кўзи ёши томган ерда уд (2), каранфул (3), сунбул. хино, ўсма унди» [1,26]. Демак, ерда пайдо бўлган ўт-ўланлар, хайвонлар инсон (Одамнинг) мўъжизаси туфайли рўй берган экан.

Тилга олинган Одам ато ҳам, Жаброил, Исрофил, Мекоил, Исроил каби фаришталарнинг ҳар бири инсон турмушига, деҳқончилик ишларига аралашishi мумкин экан. Улар бир-бирини тўлдириб туради, яъни юдизи Олтой бориб тақалади, боғланади.

Одам ато ва Момо Ҳаво ерга қувилгач, уларнинг яшаши учун шароит зарур эди. Улар ерга тушгач, қоринлари оч қолади. Шунда Жаброил ёрдамга келиб, уларга хўкиз, буғдой олиб келади (4). Одамга ер ҳайдашни, уруғ сепиши, ўсимликни парвариш қилишни, ғалла ўришни, янчишни, ун қилишни ва пиширишни ўргатади.

Демак, Одам деҳқончиликда зарур бўлган барча қуролларнинг, маданий ўсимликларнинг ижодкори-пиридир. Кексалар айтганидек, барча ишлар - деҳқончилик ҳам, чорвачилик ҳам, хунармандчилик ҳам Одамдан мерос қолган. Одам -Бободехқон кўзга кўринмайди, аммо унга қурбонлик қилиб мурожаат қилинганда кишиларга ёрдам кўрсатади, экинларга ривож бериб, бало-қазолардан асрайди, деган тасаввурлар юзага келган.

Бободехқон тимсолини зироатчилар ягона қиёфада тасаввур қилишолмайди. Шунингдек, фақат Бободехқонга бағишланган алоҳида маросим ҳам йўқ. Бободехқон турли маросимларда тилга олинади. унинг рамзи сифатида кўп ўринларда соқолига оқ тушган кекса киши намоён бўлади. Куз ёки эрта баҳорда далага кўш тушганда, ариқларни тозалашда, уруғ экишда, ғалла ўришда, хирмондаги донни совиришда биринчи ишни бадавлат, бола-чақаси, неварачевараси кўп, иши доим олдинга кетадиган тадбиркор, обрўли киши бошлаб берган (5). Деҳқончиликдаги ҳар қандай ишнинг бошланишида Бободехқон рамзи сифатида кекса отахонлар туришган. Юқоридаги фикрларни Н.А.Кисляков,[2] К.А.Богомолова,[3] М.Р.Рахимов,[4] М.С. Андреев,[5] Л.Ф.Моногарова[6] каби этнография соҳаси маълумотлари ҳам тасдиқлайди.

3. Тадқиқот натижалари:

Шуни таъкидлаш керакки, оғзаки сўров маълумотларича, Бухоро воҳасида Бободехқон тимсолини бажарувчи шахслар олдиндан белгилаб қўйилмаган, яъни бу вазифани хамиша бир киши бажармаган. Шу боисдан ҳам бу вазифа отадан ўғилга мерос

колдирилмаган(6). Жондор туманидага Бухорча қишлоғида, агар қишлоқда эшон (дин донишманди) киши яшаса, кўпроқ Бободехқон вазифасини ўша киши бажарган. Агар эшон оламдан ўтиб қолган бўлса, унинг ўрнини катта ўғилларидан бири бажарган(7).

Ўрта Осиёнинг бошқа ҳудудларидаги сингари Бухоро воҳасида ҳам Бободехқон тимсолини нуроний чол қиёфасида тасаввур қилишган. Ромитан туманида қўш чиқариш, ғалла ўрими, хирмон янчиш маросимларида нуроний чол иштирок этолмай қолса, бу вазифани даврадаги энг еши катта киши бажарган. У кишининг ёши 50, 55, 60 да бўлиши мумкин экан(8).

Олот туманида илм эгаси қишлоқ муллеси ёхуд унинг ўғилларидан бири ҳам маросим чоғида «Куръон»дан оятлар ўқиб дуо қилиши, ишни эса кексароқ киши бошлаб бериши мумкин, дейишар экан. Юқоридаги маълумотлар замирида Бободехқон тимсолида бир неча хил мифологик персонажларни тасаввур қилиш анъанаси мавжудлигидан далолат беради. Ислон дини пайдо бўлгандан сўнг яратилган «Нурнома» мажмуасининг «Рисолаи деҳқон» бобида «Одам алайҳиссаломдин то жаноб расулиллоҳ Саллоллоху алайҳи васалламнинг саодатларигача 7777 деҳқон ўтибдурлар. Ҳаммалари оқил ва доно ва касб-корига мувофиқ рисола ва соҳиб дуо эдилар» дейилади. Балки, «Нурнома»нинг эл орасида тарқалиши зироатчилар тасавуридаги Бободехқон тимсолининг шаклланишига асос бўлган бўлиши ҳам мумкин.

Деҳқончилик билан шуғулланадиган аҳоли ҳосилнинг миқдорини табиатга ва ундаги сеҳрли (магик) кучларга боғлиқ деб ҳисоблашган. Баъзан экинларнинг ривожини паст бўлиб, ҳосил кам бўлса ва бу ҳодиса икки-уч марта қайтарилса, бундай ер майдонига одамлар салбий назар билан қарашган. Гиёҳ унмайдиган ёки кам ҳосилли пайкалларни «ит теккан ер» (инс-жинс теккан маъносида), «худо қарғаган ер» деб номлашган[8].

Рус олими Г.П.Снесаревнинг маълумотларига қараганда хоразмликлар ўлган одамнинг жасади теккан ерни нопок, деб ҳисоблаганлар. Агар экин экиладиган ерда одам жасади ёки унинг суяклари топилса, бу жой ҳаром ҳисобланган. Бундай ерни беш марта суғоргандан кейингина экин экишган. Айрим жойларда эса бундай ерларнинг атрофини уват олиб ўраб қўйишган ва 2-3 йил давомида суғормаганлар, экин ҳам эрмаганлар[9].

Деҳқонлар баъзида серҳосил ерларга ўзгача назар билан қарашган. Шундай ерлар ҳам булганки, ҳеч ким у ерга экин- текин қилмас, фақат қишлоқ болалари қўй-эчкиларни, қорамолларини ўтлатиб юришар экан. Бир йили кузда шу қишлоқлик бир йигит ана шу ажриқзорга қўш солибди. Бир амаллаб икки марта ҳайдабди. Йигит қўшчи тонгда шудгорлаган ерига арпа сепмоқчи бўлиб борибди. Уруғ солинган қопнинг оғзини ечаётганида, ёнида оқ эшакли, кўк тўнли бобо пайдо бўлибди.

Сўнгра мўйсафид йигит қўшчи билан салом-алик қилгач, эшагидан тушиб, бир донинг минг дон бўлсин деб, уруғ сепишни бошлаб берибди. Уруғлар беҳато кўкарибди. Ёзга бориб йигит ҳосили хирмонда тоғ бўлиб уюлибди. Йигит қўшчи бойга айланибди. Чунки унинг даласидан (пайкалидан) Хизир (Хизр) бобо эшагини миниб ўтиб, ўзи уруғ сочган экан. Кейинчалик шу пайкал ҳосилдор ерга айланибди.

Дала суҳбати маълумотларидан шу нарсани англаш мумкинки, воҳа деҳқонлари Бободехқоннинг Хизр қиёфасида ҳам тасаввур қилганлар. Демак, аждодларимизнинг ўйлашича, Хизр бобо ҳалол меҳнат қилган, покиза, диёнатли инсонларнинг олдида ҳамиша ҳозир – нозир. Хизр - архаик мифологияда баҳор ва тирилиши рамзи: кейинча бу қатламга Шарқ диний ва эпос бадиий тафаккури орқали «оби ҳаёт» - тириклик суви бахш этувчи, деган тасаввур қўшилади(10). Юқоридаги ҳикояни назарда тутиб шуни айтиш мумкинки, «ўлик ер»ни тирилтиришга интилган йигит қўшчига Хизр бобо ёрдамга келган. Кишиларнинг назарида «ўлик ер» тирилиши ва мўл-кўл ҳосил бериши мумкин.

Назаримизда, халқ ривоятларида Хизрнинг деҳқонлар ҳомийси сифатида тасвирланиши бежиз эмас. Аҳборотчиларнинг мулохазаларига кўра, қадимда Бободехқон кишиларни деҳқончилик қилишга ўргатган, ҳар хил меҳнат қуролларини кашф қилган. Хўжаи Хизр Бободехқон каби ўзи зироатчилик билан шуғулланмаган, аксинча, қайсидир бир ҳолатда ёрдам қўлини чўзган. Албатта, деҳқонлар кузги ва баҳорги шудгор, экин-тикин,

суғориш, ўриш, хирмон қилиш, янчиш ишларида Хизр бободан ёрдам сўрашган. Кишилар Хизр бобони ҳар жойда учратиш мумкин: деб тасаввур қилинади. Ахборотчи Баҳодир Абдураззоқовнинг ҳикоя қилишича, бегона киши билан қўл бериб қўришаётганда баъзи кексалар ҳамроҳининг бош бармоғини сиқиб маҳкам ушлашаркан. Сабаби кўришаётган шахс Хизр бўлса, бош бармоғининг суяги бўлмас экан. Суяксиз бармоқни ушлаган киши Хизрдан катъий бирор нарсани сўраш имконияти бўлган. Кишиларнинг тушунчасича Хизр бобо нафақат зироатчиларга, балки чорвадорларга ҳам, овчиларга ҳам ва бошқа касб эгаларига ҳам, фарзандсиз кишиларга ҳам, оғир касалга ҳам ўзининг кароматини кўрсатган, ёрдам берган.

Халқ тасавбурида Хўжаи Хизр кўлида ҳасса ушлаган, гоҳ пиёда, гоҳ эшак минган, ораста кийинган чол сифатида гавдалантирилган.

Дехқончилик илмидан хабардор тажрибали кекса кишиларни «Хизр кўрган» ёки «Хизр кўрганнинг боласи» дейишган. Дехқончиликдан мўл ҳосил олган кишиларни ҳам «Дехқонбобонинг нафаси теккан» ёки «Даласидан Дехқонбобо ҳассасини судраб ўтган» деб улуғлашган. Кенжа бобо Жуманазаровнинг таъкидлашича. отаси эккан буғдой, арпа ўсиб, отга тенглашган экан. Кишилар «бой буванинг еридан Дехқонбобо этагини судраб ўтган, дони омборга сиғмайди» деб гап қилишаркан. Кўпнинг гапида Хизр бор деганларидек, дон омборга сиғмай, ортганини ўрага кўмишган экан(11).

Қишлоқ аҳли кўпни кўрган, дехқончиликда суяги қотган кексалардан ерни шудгорлашда ҳам, уруғ сепишда ҳам, ғалла ўришда ва янчишда ҳам доимо маслаҳат олишган. Агар даладаги экинлар кўнгилдагидек, бўлиқ ривожланса, инс-жинслар ҳазиллашмасин, балою казолардан асрасин деб, Дехқонбобо ҳақиқа ис чиқарилган. Маълумотларга қараганда, ис чиқаришнинг бирор белгиланган куни бўлмаган. Зироатчилик билан боғлиқ удумларнинг кўплари баҳорда, Наврўз байрами арафасида бажарилган. Бухоро воҳасида Наврўз 21 мартдан 22 мартга ўтар кечаси, «Қозон тўлди» соф оилавий удум бўлиб, ҳар бир оила ўз имкониятига қараб тансиқ таомлар (кўпинча палов), кўкат сомсалар, бўғирсоқлар тайёрлаган.

Шунингдек, Бободехқон ҳақиқа «ис» чиқарилган. «Қозон тўлди»нинг эртаси куни ис ёғи билан қўшга қўшиладиган ҳўкизларнинг шохлари мойланган[10].

Ўрим бошланишидан бир кун олдин бўрдоки қўй сўйилган. Гўшт қозонга солинган, қишлоқ мулласи, қариялар, қишлоқдошлар, чоракорлар чақиртирилган. Гўшт пишган, таом дастурхонга тортилган. Овқатдан сўнг дастурхонга фотиҳа ўқилган, мулла Бободехқон ҳақиқа Қуръон тиловат қилган. Сўнгра йиғилганлар: «Оллоҳнинг қарами кенг, хирмоннинг баракасини берсин, донимиз мўл-кўл бўлсин», деб дуо қилишган. Шунингдек дехқонлар экин ишларини бошлашдан олдин пайкал бошида Бободехқонга атаб қон чиқарганлар. Бунда топган жонлик, топмаган парранда сўйган. Уни пишириб, атрофдагиларга едирган. Мулла Қуръон тиловат қилган, кекса кампир ёхуд кушноч дехқон кетмоннинг устига чироқ ёккан ва Бободехқон буважон экин-тикинимизга ривож беринг, биримиз ўн бўлсин, ўнимиз минг бўлсин, Оллоҳу акбар, омин! деб оловдан тавоб қилинган(12).

Воҳада экинларнинг ривожини паст бўлса, ҳашорат тушаверса, пайкал бошида экинларга сув оқиб қирадиган жой ёки бирорта экиннинг япроғи устида чироқ (пахта пилик қилиб эшилади ва пахта ёғи шимдирилиб) ёқилган, дуо ўқилган. Бу ҳам Бободехқонга ис чиқаришнинг бир кўриниши ҳисобланган.

Бухоролик дехқонларнинг тушунчасида Бободехқон ҳам, Хизр ҳам Дехқончилик илмини мукамал эгаллаган, шу боисдан улар ҳар қандай балони даф қила оладилар, деб тушунилган.

Пайкалларга ораланган инс – жинсларни ҳайдаш. ҳар хил мушкулларни осон қилиш фақат уларга хос хусусиятлардир. Бободехқонга ис чиқариш жараёнида оловга сиғинишнинг ҳам гувоҳи бўламиз. Демак, инс-жинсларни даф қилиш, уларни олов билан қуйдириш, кўркитиш оташпарастлик динига хос бўлса, Қуръон суралари билан дуои бад қилиш исломга динига хос, улар кейинчалик бир-бири билан уйғунлашган. Зироатчиларнинг тасавбурига кўра, олов ва дуонинг қудрати бирлашиб, ёвуз кучлар устидан осонлик билан ғалаба қилган.

XIX аср охири - XX асрнинг бошларида ҳам Бухоро деҳқонлари ўзларига номаълум бўлиб кўринган табиатнинг кўринмас кучларидан кўрқувга тушар экан, айти пайтда ажодларга ўхшаб, улардан кутулиш чораларини ҳам излашган.

Улардан кутулмоқнинг бирдан бир чораси ўтмишда ота-боболар амал қилган урф-одат ва маросимларга эътиқод қилишда, деб билишган. XIX аср охирида қишлоқларда қурғоқчиликнинг юзага келиши, ҳосилдорликнинг кам ёки кўп бўлиши, ерга экилган уруғнинг бир текис униш ёки унмаслиги, экинларнинг дўл, сел сувига дуч келиши каби ҳодисалар маҳаллий аҳоли томонидан ўзгача қабул қилинган. Улар деҳқон, экинларнинг душмани бор, деб тушунишган. Бундай ёвуз кучларга инс-жинслар, девлар, зиён-заҳмат ва бошқалар кирган. Воҳа деҳқонлари улардан илк зироатчилик қилган Одам Ато ёки ҳар ерда ҳозир - нозир кароматгўи Хизр бобогина кутқара олади деб ўйлашган. Чунки, Одам-Ато деҳқончилик қуроллари ва маданий ўсимликларнинг ижодкори, ўзи яратган нарсаларнинг душманларини йўқ қилиш қудратига эга, деб ҳисобланган. Ерга ҳам худди шундай ҳимоячи, деб қаралган. Ахборотчиларимизнинг таъкидлашларича, ёввойи ўтларнинг онаси ҳам, уларнинг ҳимоячиси ҳам ер. Шу боисдан ёввойи ўтлар хоҳ сувда, хоҳ қуруқликда бўлсин, қуримай ўсаверади. Худди шундай Бободехқон ҳам ўзиникини ҳимоя қилади, факат уни сидқидилдан ёрдамга чақириш зарур, чунки у кароматгўи, Тангрининг севган бандаси, дўсти. Дунёнинг тўрт бурчига ҳам қадами етади, деб ҳисобланган(13).

Халқимизда Бободехқон ҳақида турли ривоятлар, афсона ва эртаклар мавжуд, бир-бирини тўлдирувчи бундай фольклор асарлари қайсидир маънода Бободехқонни улуғлашга хизмат қилади.

Ажодларимиз мифологиясида муқаддас культ даражасига кўтарилган Бободехқон тимсолига воҳа деҳқонларининг ҳам эътиқод қилиши асосли эди. Бободехқон билан боғлиқ маросимларга диний уламолар томонидан илоҳий тус берилди. Натижада маросимнинг мазмундорлиги, кишилар орасидаги мавқеи анча ортган.

4. Хулосалар:

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, Ўрта Осиёда яшовчи халқлар орасида зироатчилик ҳомийси Бободехқон ёки Деҳқонбобо образининг тарихий-мифологик асослари қадимги ҳосилдорлик илоҳи билан боғлиқ. Қадимги ажодларимизнинг эътиқодий инончлари, табиат ҳодисаларини илоҳийлаштириш билан боғлиқ мифологик ҳосилдорлик худоси ёки ҳосилдорлик илоҳларига топиниш анъаналари замирида пайдо бўлган ҳамда ҳомий куч тимсоли сифатида мифологик қахрамонлар қаторидан ўрин олган ва кейинчалик уларга исломий тус берилган.

Демак, халқимизнинг зироатчилик ҳомийси Бободехқон култига сиғиниш удумида исломгача бўлган эътиқодий қарашларнинг исломий анъаналар билан қоришиқ ҳолда синкретик тарзда сақланиб келаётганлигини кўришимиз мумкин.

Изоҳлар:

1. Бободехқон култи Помир тожикларида ҳам мавжуд бўлган. Бу тўғрисида батафсилроқ қаранг: И.Мухиддинов. Реликты1 доисламских обичаев и обрядов у земледельцев Западного Памира. -Душанбе. 1989 г.

2. Уд- сигир

3. Қаранфул – қалампирмунчок

4. «Одамнинг Қорни явлоқ очди. Жаброил мавло ёрлиқи бирла икки уй келтурди ужомҳдин, бири қизил, бири қора. Жаброил ужомҳдин уч увун буғдой келтурди, уч ҳисса қили. Иккиси санга, бири Ҳаввога- теди. Текма бир увун юз минг снр эрди. Уя уйлар ужомҳдин чикмишингга йиғлаштилар, кўхлари ешинднн кўноқ бўлди. Илгарудин сидилар нахуд унди, кейинднн солган ёсмук унди. Жаброил уч увун буғдойни ушоқ синдурди эрса телим Одам Ҳавво таридилар. Одам тариған бутдой учди, Ҳавво тариған арпа унди. Ул соатда ўк унди. Одам айди: «Енму?», Жаброил айди: «Йўқ, тиксун». Тикди. «Енму?» Айди: «Ўрғил» Ўрди. Айди: «Енму?» Айди: «Янчғил». Янчди. Айди: «Енму?» Айди: «Совурғил». Совурди. Айди: «Енму?» Айди: «Угутғил». Угутди. Айди: «Енму?» Айди: «Йўғурғил». Йўғурди. Айди: «Енму?» Айди: «Пиширғул». Айди: «Енму?»... Ёрлиғ келди: Эй Одам.

куннинг икки улуши борди. бир улуши колди. Сабир килғил. кун ботсун. Бу кун рўза тутғил. Ул кун Ошур куни эрди. Ман санинг бирла уч иш Қилайин, сендан хушнуд бўшайин, ёзуқингни ёрлиқайин, ужомоҳга кивурайин. Қачон Одам ул кўмочни егали ўғиради эрса Жаброил келди. Ул кўмочни уч улуш Қилдилар. Икки улушни Одамга берди, бир улушни Хаввога берди. Анинг учун эрга эрга икки улуш, хотунға бир улуш тегди. (Носируддин Бурҳониддин Рабғузий. Кўрсатилган асар. 27-бет)

5. Дала ёзувлари, 1996 йил, Жондор тумани, Бухорча кшшлоғи.

6. Дала ёзувлари, 1996 йил, Жондор тумани, Бухорча кишлоғи.

7. Дала ёзувлари, 1996 йил, Ромитан тумани.

8. Дала ёзувлари, 1996 йил, Олот тумани.

9. Дала ёзувлари, 1997 йил, Жондор тумани. Бухорча ва Асбоб кишлоқлари.

10. Ўзбек мифологик афсоналарида Хизр тириклик бахш этадиган хаёт сувини топиб ичганлиги учун абадий барҳаётликка эришган мўъжизакор хомий ҳисобланади. Шу боис Хизр образи кўпинча сув манбалари билан боғлиқ холда тасвирланади. Бу ҳақда қаранг: Ипак йўли афсоналари. Тўплаб, нашрга тайёрловчи М.Жураев. -Т.: Фан, 1993. -Б. 87-88.

11. Дала ёзувлари, 1997 йил, Жондор тумани. Бухорча ва Асбоб кишлоқлари .

12. Дала ёзувлари, 1998 йил, Жондор тумани, Бухорча ва Асбоб кишлоқлари

13. Дала ёзувлари, 1998 йил, Жондор тумани. Бухорча ва Асбоб кишлоқлари .

Иктибослар/ Сноски/References:

1. Носируддин Бурҳониддин Рабғузий. Киссаси Рабғузий. 1-китоб. -Т.: Ёзувчи, 1990. -Б. 25-26. (Nosiruddin Burhoniddin Rabguzi. The story is Rabguzi. Book 1. -Т.: Writer, 1990. -В. 25-26.)
2. Кисляков Н.А. Патриархально-феодалное отношение среди оселого сельского населения Бухарского ханства в конце XIX - начала XX вв//ТИЭ. -М-Л. 1962. – С 28-29. (Kislyakov N.A. Patriarchal-feudal relationship between the rural population of the Bukhara khanate in the XIX - early XX centuries // ТИЭ. -М-Л. 1962. - S 28-29.)
3. Богомолова К.А. Следь древнего культа воды у таджиков//Изн.отд. общественных наук. АН Тадж ССР. Сталинабад, 1952. - Выш. 2. - С. 19-21.(Bogomolova K.A. Sled drevnego kulta vod1 u tadjikov // Izv.otd. obshestvennyx nauk. AN Tadj SSR. Stalinabad, 1952. - Vsh. 2. - S. 19-21.)
4. Рахимов М.Р. Земледелие бассейна р. Хингоу в дореволюционный период. // Труды АН Тадж ССР. -Сталинабад, 1957. Т. 43. - С. 7. (Raximov M.R. Zemledelie basseyna r. Xingou in the pre-revolutionary period. // Trudy AN Tadj SSR. -Stalinabad, 1957. Т. 43. - С. 7.)
5. Андреев М.С. Таджики долины Хуф. Сталинабад, 1953. -Выш.1. - С. 1 1-12.(Andreev M.S. Tadjiki doliny Xuf. Stalinabad, 1953. -Vsh.1. - S. 1 1-12.)
6. Моногарова Л.Ф. Материалы по этнографии ёзгулумцев//ТИЭ. и.с.. 1959. т.Х1. - Выш. VII - С. 12 (Monogarova L.F. Materials on ethnography yazgulumtsev // ТИЭ. i.s .. 1959. t.X1. - Vyp. VII - С. 12)
7. Мухиддинов И.Реликты доисламских обычаев и обрядов у земледельцев Западного Памира (XIX-начало XX в). -Душанбе, 1989. -С. 11. (Muxiddinov I.Relikti doislamskix obychaev i obryadov u zemledeltsev Zapadnogo Pamira (XIX-nachalo XX v). -Dushanbe, 1989. - S. 11.)
8. "Nurnoma" complex. -Т., 1991. -В. 32. («Нурнома» мажмуаси. -Т., 1991. -Б. 32.)
9. Қаранг. Снесарев Г.П. Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Харезма. - М.: Наука, 1969. - С. 226. (See. Snesev G.P. Relicts domusulmansknx verovaniy i obryadov u uzbekov Xarezma. - М.: Nauka, 1969. - С. 226.)
10. Мирзаев Т., Жўраев М. Асрларни мунаввар килган байрам-Наврўз. -Т., 1992. –Б.58. (Mirzaev T., Jo'raev M. Navruz is a holiday that has enlightened for centuries. -Т., 1992. –P.58.)

ЎТМИШГА НАЗАР

3 ЖИЛД, 5 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 3, НОМЕР 5

LOOK TO THE PAST

VOLUME 3, ISSUE 5

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000